

میراثنامه:

رضایی، اسدالله، ۱۳۴۴ -

عنوان و نام پدیدآور:

آیین دادرسی و قضا در عصر امویان / اسدالله رضایی.

مشخصات نشر:

قم : مركز بين المللى ترجمه و نشر المصطفى ﷺ،

۱۳۹۳ = ۱۴۳۵ ق.

خروست:

مركز بين المللى ترجمه و نشر المصطفى ﷺ.

فرویت اصلی :

مركز بين المللى ترجمه و نشر المصطفى ﷺ

۱۳۹۳/۶۷/ب۳۶

فروست سرعی:

معاونت پژوهش ۱۵

شاید:

۱۵۰۰۰ ریال ۹-۸۵۲-۱۹۵-۹۶۴-۹۷۸:

وضعیت فهرست نویسی: فـ

349

یادداشت:

و الزمانه.

یادداشت:

کتابنامه

موضوع:

آیین دادرسی (فقه) - تاریخ

موضوع:

قضاوت (فقہ) -- ترجمہ

موضوع:

امویان -- تاریخ

موضوع:

اسلام -- تاریخ -- ۱۱-۳۲ ق.

رده بندی کنگره:

BP195/619 1393

رده بندی دیوپی:

29V/3V5

شماره کتابشناسی ملی:

301991V

اهداء وتقدير:

به نظر نمی آید هیچ پژوهشگر باتصافی یافت شود که هنگام پژوهش حوادث صدر اسلام، به ویژه در عرصه شیوه‌های حکومت‌داری، نحوه تعامل با مردم و نوع زرداری علی بن ابی طالب علیه السلام، آن را درمرد تاریخ بشر و افتخار اسلام را نماد واسوه همه خوبی‌ها نماند؛ از این رو نخست این اثر را به روح آسمانی و جاودانی آن شاهکار خلقت که بارها هنگام تحقیق و نگارش داستان «سوده بنت عماره الأشتره»، به معنای واقعی اشک نویسنده را جاری ساخت، تقدیم کرده و آن گاه شفاعت و وساطت آن عزیز خداوند و مؤمنان را در حق از دست رفته‌ای خواستارم که برای خدا، بنده خاکی و برای علی علیه السلام، شیعه راستین و برای مؤلف، پدر واقعی بود. روحش شاد.

آیین دادرسی و قضا در عصر امویان

اسدالله رضایی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی

بین دادرسی و قضا در عصر امویان

مؤلف: اسدالله رضایی

چاپ اول: ۱۳۹۳ ش / ۱۴۳۵ ق

ناشر: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۴۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش

- قم، چهارراه شهید، خیابان معلم، غیره (چشمه)، نیش کوچه ۱۸، تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵۹
- قم، بلوار محمدامین، سه راه سالاریه، تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۰ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- تهران، خیابان انقلاب، بین خیابان وصال سیرازی و قاسم، نیش کوچه اسکو، پلاک ۱۰۰۳، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۷۸۹۲۰
- مشهد، خیابان امام رضا علیه السلام، خیابان دانش شریعتی، بین پلاک ۱۵ و ۱۷، تلفن: ۰۵۱۱-۸۵۴۳۰۵۹

pub.miu.ac.ir _ miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

- مدیر انتشارات: محمدسعید پناهی
- معاونت تولید: تورج روحانی
- ناظر تولید: جعفر قاسمی ابهری
- ناظر فنی: محمدباقر شکری
- ناظر گرافیک: مسعود مهدوی
- ناظر چاپ: نعمت الله یزدانی
- آماده سازی: سید مهدی عمادی مجد
- صفحه آرایی: محمد خسرویگی
- ویراستار: سعید احمدی
- نمونه خوان: محمد خسرویگی

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی از حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در صورت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های ضروری جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، بر اساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعه المصطفی (ص) العالمیه» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی (ص) «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)» را تأسیس کرده است. اثر حاضر با عنوان آیین دادرسی و قضا در عصر امویان حاصل پژوهش فاضل گرامی جناب آقای اسدالله رضایی، کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی.

در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)

فهرست

۱۳	پیشگفتار.....
	بخش یکم: مباحث مقدماتی (مبانی)
۱۹	مفهوم‌شناسی و پیشینه.....
۱۹	آیین دادرسی در لغت.....
۱۹	آیین دادرسی در اصطلاح.....
۲۰	قضا در لغت.....
۲۱	قضا در اصطلاح.....
۲۳	قاضی و دادرس.....
۲۳	پیشینه دادرسی در محیط پیدایی اسلام و همسایگان آن.....
۲۳	۱. شیوه دادرسی روم شرقی (بیزانس).....
۲۵	۲. شیوه دادرسی در ایران باستان.....
۲۷	۳. محدودیت‌ها و چالش‌های قضایی ایران باستان.....
۲۹	۴. قضا و دادرسی دوران جاهلیت.....
۳۱	الف) تحکیم (داوری).....
۳۳	ب) احتکام (داوری کاهنان).....
۳۵	۲. جایگاه قضا و دادرسی در اسلام.....
۳۵	مشروعیت قضا.....
۳۶	ضرورت و اهمیت دادرسی.....
۳۷	قضا و دادرسی در روزگار رسول الله ﷺ.....
۳۷	۱. نظام جدید قضایی بر پایه‌های حق محوری.....
۴۰	۲. وضع قوانین دادرسی.....
۴۳	۳. سیره قضایی پیامبر خدا ﷺ.....

۴۷	۳. امویان و حاکمیت
۴۷	سلسله امویان
۵۱	قلمرو حاکمیت امویان
۵۲	تبدیل خلافت به سلطنت
۵۵	۴. اوضاع کلی جهان اسلام در عصر امویان
۵۵	اوضاع سیاسی
۶۰	فتوحات امویان
۶۱	اوضاع اجتماعی
۶۷	نظام اداری عصر امویان
۶۸	۱. خلافت و وزارت
۶۹	۲. تقسیمات اداری امارت
۷۰	۳. منشور یا دستورالعمل اداری
۷۱	۴. واحدهای اداری امویان
۷۱	الف) دیوان‌ها
۷۴	ب) نظام الجُند
۷۵	ج) شُرطه
۷۵	د) نهاد دادرسی و قضا

بخش دوم: تشکیلات دادرسی در عصر امویان

۸۱	۱. نهاد دادرسی دوران امویان
۸۲	قضا و دادرسی عمومی
۸۳	۱. ارکان قضا و دادرسی
۸۶	۲. ساختار دادرسی امویان
۸۶	الف) دستیاران قاضی
۹۰	ب) محل دادرسی و قضا
۹۳	ج) نهادهای دادرسی ویژه
۹۳	یکم) قضا و دادرسی ارتش (عسکر)
۹۶	دوم) قاضی أحداث یا جراح (جنایی)
۹۹	سوم) قاضی سیار
۱۰۰	چهارم) قاضی القضاة یا قاضی مرکزی
۱۰۳	۲. نهاد یا دیوان مظالم (از نهادهای مرتبط با قضا)
۱۰۳	مفهوم‌شناسی
۱۰۶	تاریخچه و پیشینه
۱۱۰	جایگاه مظالم در آیین دادرسی امویان

موضوعات قابل رسیدگی در مظالم	۱۱۱
شرایط ناظر مظالم و تفاوت وی با قاضی عمومی	۱۱۷
۳. ولایة السوق (از نهادهای مرتبط با قضا)	۱۲۱
مفهوم شناسی	۱۲۱
ولایة السوق (حسبه) در آینه تاریخ	۱۲۴
جایگاه ولایة السوق (حسبه) در نظام اسلامی	۱۲۸
والیان سوق در زمان امویان	۱۳۲
۴. نهاد شرطه (از نهادهای مرتبط به قضا)	۱۳۷
واژه شناسی	۱۳۷
شرطه در صدر اسلام و عصر امویان	۱۳۸
شرطه و قضا	۱۴۱
جایگاه و شعبه های شرطه در نظام حکومتی امویان	۱۴۳
بخش سوم: گزینش قضات، شرایط و منابع دادرسی در عصر امویان	
۱. منصب قضا و شیوه نصب قاضی	۱۵۳
دینی یا بشری بودن منصب قضا	۱۵۴
شیوه های نصب و عزل قضات	۱۵۷
۱. پیشینه گزینش قاضی	۱۵۷
۲. آیین نصب و عزل قاضی در روزگار امویان	۱۵۸
الف) رویه گمازیدن	۱۶۰
ب) متن نصب قضات	۱۶۳
ج) تلاش در گزینش قضات مورد نظر	۱۶۴
د) رویه عزل قضات	۱۶۶
۲. عناصر ولایت قضا و شرایط قاضی	۱۶۹
۳. رزق قاضی و قضات مشهور	۱۷۳
رزق یا رواتب قاضی	۱۷۳
قضات مشهور امویان	۱۷۸
۴. منابع دادرسی و صدور احکام در عصر امویان	۱۸۷
کتاب (قرآن کریم)	۱۸۷
سنت	۱۹۲
اتفاق (اجماع)	۱۹۶
قیاس	۱۹۹

فرمان خلیفه.....	۲۰۶
استحسان.....	۲۰۹
مُصالح مرسله (استصلاح).....	۲۱۰
سَدُّ ذُرَایع.....	۲۱۰

بخش چهارم: شیوه‌ها و چگونگی دادرسی و قضا در عصر امویان

۱. روش طرح دعوی و سنخ شکایت‌های گروه‌های اجتماعی.....	۲۱۷
چگونگی طرح دعوا و سنخ دعاوی.....	۲۱۷
مراجعات به قُضات.....	۲۲۱
۲. اختیارات قاضی و موضوعات فرا قضایی.....	۲۲۹
۳. روند و شیوه‌های دادرسی و اثبات حق.....	۲۳۵
آرایش مجلس قضا.....	۲۳۵
روند کشف حقیقت در دادرسی.....	۲۳۹
۴. نوع مجازات و اجرای حکم.....	۲۵۷
حبس (زندان).....	۲۵۷
حدود.....	۲۶۰
تعزیر یا تأدیب.....	۲۶۲
قصاص.....	۲۶۴
دیه (خون‌بها).....	۲۶۶
آیین اجرا و تنفیذ احکام.....	۲۶۸
۱. قاضی و اجرای احکام.....	۲۶۸
۲. نهاد شرطه، مجری احکام.....	۲۷۰
وجود و عدم تجدیدنظر در احکام.....	۲۷۱
۵. ویژگی‌های دادرسی امویان.....	۲۷۵
صدور رأی بر اساس اجتهاد و استنباط.....	۲۷۵
استقلال از سیاست.....	۲۷۶
مکتوب شدن احکام.....	۲۷۸
وکالت در دادرسی.....	۲۷۹
ارجاع به خلیفه.....	۲۸۰
۶. انحراف از معیارهای اسلامی در دادرسی.....	۲۸۱
دادخواهی سوده (مُظالم).....	۲۸۱

۲۸۴	عمل به رسم جاهلیت (شیوه دادرسی)
۲۸۴	اصرار بر قضای غلط (اجرای حکم)
۲۸۵	عدم قبول شهادت به جرم دوستی علی علیه السلام
۲۸۵	تعطیل حدود الهی (کیفری)
۲۸۶	قبول شهادت قاذف (کشف حقیقت)
۲۸۶	قضا در خلوت (آداب قضا)
۲۸۶	قضای ظالمانه
۲۸۷	هراس از حق‌گویی
۲۸۹	پیوست‌ها
۲۸۹	دورنمای سلسله امویان شرق
۲۹۱	واژه‌نامه
۳۱۵	فهرست منابع
۳۱۵	عربی
۳۳۳	فارسی

پیشگفتار

خدا را فراوان سپاسمندم که با اَلطاف بیکران خویش، به انسان، درک و شعور بخشید و با عِلْم و قَلَم - که بدان سوگند یاد کرد - مجهّز ساخت. درود و ثنا به پیشگاه انبیایِ اِلهی، به ویژه خاتمِ آنان و پیروایانِ راستین، که تا پای جان برای هدایت بشر، پای فشردند و لحظه ای تردید به خردِ عالم ندادند.

بی شک، همواره دادرسی در عاریعِ بشر، از مهم ترین نهاد هایی بوده است که تأمینِ امنیتِ جان، مال، و آبرو به ویژه اربابانِ اجتماعیِ مردم هر جامعه را، فراهم می آورد. کوچک ترین سهل انگاری، کوتاهی، بی نظیری و نا اُهلی جبران ناپذیرترین خسارت ها را به بار می آورد. دین و نظامی که از یک سو محکم ترین مبانی و منظم ترین تشکیلات، و عادلانه ترین دادرسی ها را ارائه دهد، و از دیگر سو، افراد آن، اطلاعاتی کافی درباره نظام دادرسی آیین خویش داشته باشند، موفق ترین نظام در عرصه های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و... خواهد بود، و هیچ گاه جُرم و مُجرم در آن نظام جهت اعمال مجرمانه اش، رشد نخواهند کرد.

اسلام، واپسین دین آسمانی است که برای هدایت و زندگی عاری از تَنش و نزاع، ارائه شده است. این دین از جهات مختلف، به مسئله «قضا» توجّه جدی نشان داده و داوری های عادل ترین قاضی یعنی علی بن ابی طالب علیه السلام پس از رسول خدا صلی الله علیه و آله را در کارنامه خود به ثبت رسانده است.

آشناییِ مسلمانان به نظام دادرسی اسلام که مباحث فراوانی (مبانی نظری و علمی، عملی، فقهی و اجتماعی، شیوه ها، مراحل، و چگونگی دادرسی و...) را فرامی گیرد از

اهمیت فراوانی دارد؛ به همین جهت در این کتاب، به آیین دادرسی عصر امویان که از یک سو، به زمان رسول الله ﷺ پیوند می خورد و از دیگر سو، به نحوی شالوده های تمدن اسلامی در این دوران بنا نهاده شد، توجه کرده و در صدد پاسخ به این پرسش است: «ادارسی که پیامبر اسلام بنیانگذاری کرد، در این دوره از تاریخ، چگونه بود و آیا با اصول و آموزه های اسلامی همخوانی داشت؟»

از آن جا که درباره این موضوع، اثر مستقل و مورد اطمینان یافت نمی شود، امید است محقق توانسته باشد انتظار جویندگان عزیز، به ویژه دانشجویان و دانش آموختگان این رشته را برآورده ساخته باشد. چه این که شایسته است خوانندگان ارجمند، لغزش های مؤلف را کریمانه بخشوده و از ارائه پیشنهاد های سازنده خویش بی بهره نسازند. این اثر، پایان نامه کارشناسی ارشد محقق است که بازبینی شده و اکنون به همت بلند «جامعة المعظفۃ للعالمیة» منتشر می گردد. بر خود لازم می بینم با تمسک به حدیث شریف نبوی «مَنْ يَشْكُرُ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ» (عبدالرزاق الصنعانی، المصنّف، ج ۱۰، ص ۴۲۵، ح ۱۹۵۸۱)، از رؤسای محترم و فرهیخته این مرکز و دست اندرکاران نشر و استادان محترم راهنما، مشاور، درج ذیل، زینب رضایی و همه کسانی که مرا در سامان بخشیدن آن، یاری رسانده اند، نهایت سپاس را به عمل آورم.

سید اله رضایی

قم مقدس

بهار ۱۳۹۱ / رجب ۱۴۳۳